

**НАУКОВА РОБОТА
з соціальної педагогіки**

на тему: **Діяльність соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони (на прикладі контрольованої українською владою території Луганської області)**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ПРИФРОНТОВОЇ ЗОНИ	7
1.1. Науково-теоретичний аналіз проблеми формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.....	7
1.2. Сутнісна характеристика діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.....	10
1.3. Діагностування сформованості ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони	13
РОЗДІЛ 2. РОЗРОБКА Й УПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ПРИФРОНТОВОЇ ЗОНИ	16
2.1. Теоретичне обґрунтування та розробка соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.....	16
2.2. Упровадження розробленої соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів у практику ЗОШ прифронтової зони.....	20
2.3. Аналіз результатів експерименту.....	25
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30
ДОДАТКИ	32

ВСТУП

Складна суспільно-політична ситуація та продовження збройного конфлікту на території АТО негативно впливає на учнівську молодь Сходу України. Прагнення миру є сьогодні головним бажанням більшості українських громадян.

Це ситуація, яка об'єктивно порушує життєдіяльність, звичні внутрішні зв'язки, ускладнює або унеможлиблює реалізацію внутрішніх стимулів (мотивів, прагнень, цінностей). Автор роботи безпосередньо проживає та навчається у зоні конфлікту, на контрольованій українською владою території Луганської області (м. Старобільськ).

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується як період трансформаційних процесів, спрямованих на пошуки власних шляхів розвитку та утвердження цінностей. У цих пошуках часто втрачаються свої, власне національні, українські цінності, іноді вони свідомо замінюються чужоземними, вкрай шкідливими орієнтирами. Це актуалізує, зокрема, потребу у підвищенні духовного рівня підростаючого покоління, формування у нього стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства у цілому.

Вплив військового конфлікту на сучасне суспільство досліджують у своїх працях І. Бандурка, О. Калашник, О. Швед. Розлади адаптації у постраждалих внаслідок військового конфлікту вивчають Л. Шестопалова, Г. Кукуруза, Т. Проскуріна. Вивченню змісту соціально-педагогічної роботи ЗОШ в умовах військового конфлікту присвятила наукові праці Л. Ковальчук.

Проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається у дослідженнях Б. Ананьєва, В. Астахова, І. Беха, І. Дубровіної, А. Маслоу, Ж. Омельченко, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Д. Фельдштейна, В. Ядова. Учені підкреслюють важливість етапу навчання у загальноосвітній школі у становленні та духовному розвитку особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій тощо.

У працях сучасних українських дослідників В. Андрущенка, В. Корженка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лугового, В. Лутая, І. Радіонової висвітлюється проблема національно-патріотичного виховання з філософсько-антропологічними акцентами.

Аналіз наукової літератури засвідчує наявність *суперечності* між необхідністю вивчення особливостей процесу формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони та слабкою теоретико-методичною розробленістю проблеми.

Виявлення суперечностей, актуальність, теоретична й практична значущість цієї проблеми, а також її недостатня наукова розробленість стали підставою для вибору теми дослідження: **„Діяльність соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони (на прикладі контрольованої українською владою території Луганської області)”**.

На окупованих і прифронтових територіях живуть громадяни України – такі ж, як і в інших районах та областях. Шарль де Голль після вигнання нацистів сказав: „Франції потрібні всі її діти”. Це значимі слова, тому завдання соціального педагога ми вбачаємо, зокрема, й у наданні правильний життєвих орієнтирів підростаючому поколінню, яке проживає у зоні конфлікту.

Тема наукової роботи є складовою комплексної теми ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” щодо дослідження гібридної війни на Сході України на міждисциплінарному рівні.

Об’єкт дослідження: процес формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони.

Предмет дослідження: соціально-педагогічна технологія формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони.

Мета дослідження: науково обґрунтувати, змістовно розробити та експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що процес формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони набуде ефективності, якщо соціально-педагогічну технологію формування ціннісних орієнтацій учнів буде розроблено і впроваджено з урахуванням: по-перше, спрямованості її мети на формування української громадянської ідентичності та ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ, розвиток їх соціальної компетентності в умовах пропаганди та військового конфлікту; по-друге, особливостей суб'єкт-об'єктної взаємодії, що детермінують практичну реалізацію форм та методів щодо формування толерантної поведінки учнів, патріотичного виховання шляхом насичення їх українським імперативом та особистісного проектування, в основі якого лежить проект соціально-професійного зростання в межах актуального та потенційного майбутнього.

Відповідно до об'єкта, предмета, мети та гіпотези дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Виявити ступінь наукової розробки проблеми формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.

2. Визначити сутнісну характеристику діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.

3. Діагностувати рівень сформованості ціннісних орієнтацій учнів у прифронтовій зоні (на прикладі Старобільської ЗОШ № 4).

4. Змістовно розробити соціально-педагогічну технологію формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.

5. Упровадити у практику загальноосвітньої школи розроблену соціально-педагогічну технологію формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.

6. Провести аналіз ефективності впровадженої соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.

Поставлені завдання зумовили вибір **методів дослідження**: теоретичних: аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення для з'ясування змісту базових понять процесу формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ

прифронтової зони; емпіричних: тестування та експертне опитування для діагностики рівня сформованості ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони; статистичних: методи математичної статистики для порівняння та підтвердження емпіричних результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше* розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено соціально-педагогічну технологію формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони, сутність якої полягає у спрямованості на: 1) розвиток навичок толерантної поведінки учнів ЗОШ прифронтової зони, 2) формування діяльного громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави, 3) мотивування учнів ЗОШ прифронтової зони до активності у процесі влаштування власного самостійного життя; *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про сутнісні характеристики й зміст діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів; *уточнено* особливості соціально-педагогічної підтримки процесу формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що розроблені та впроваджені в діяльність Старобільської ЗОШ № 4 II-III ст. форми і методи формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони – клуб „Шлях до порозуміння”, використання мережі Інтернет як засобу виховання українця через конкурс щодо пошуку українського імперативу у всесвітній павутині, проектування соціально-професійного зростання особистості в межах актуального та потенційного майбутнього та інші, – які довели свою ефективність щодо формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони, може бути використано в роботі шкільного соціального педагога в умовах гібридної війни.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (20 позицій), одинадцяти додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ПРИФРОНТОВОЇ ЗОНИ

1.1. Науково-теоретичний аналіз проблеми формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони

З 2014 року в Луганській та Донецькій областях України триває збройний конфлікт, що призводить до значних психосоціальних навантажень на всіх учасників цих подій. У сучасних реаліях пропагандиської війни та військової агресії важливу роль набувають проблеми, що пов'язані з особистісними цінностями, які займають одне з провідних місць у дослідженні соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозуванні. Формування ціннісних орієнтацій сприяє процесу розвитку особистості у цілому. Як один з елементів структури особистості, вони відіграють вирішальну роль у регуляції поведінки, формуванні світогляду, переконань, виборі життєвого шляху, особливо на етапі соціально-професійного становлення у юнацькому віці.

Проблема формування цінностей учнівської молоді Сходу України є однією з ключових, оскільки система ціннісних ставлень особистості детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху, а отже безпосередньо визначає недалеке успішне чи неуспішне майбутнє регіону.

До значення поняття „цінність”, а згодом і „ціннісні орієнтації” вчені вдавалися ще в ХХ ст. Соціологи розглядали його як соціальну настанову, що регулює поведінку індивіда.

Ціннісні орієнтації, за В. Ядовим, становлять собою інтегративні, вільно та відповідально обрані особистістю установки, що є ширшими і більш включеними, ніж будь-які фіксовані або ж навіть базові соціальні установки, орієнтири й ідеали. Ціннісні орієнтації, на відміну від фіксованих установок,

виробляються не в кожного індивіда, а лише у такого, який дійшов до необхідного ступеню розвитку. Перехід від нижчих установок до вищих (ціннісних орієнтацій) відбувається шляхом поступового їх закріплення у відповідних ситуаціях, що відповідають тому чи іншому рівню потреб. Так, рівень нижчих (вітальних) потреб виробляє у простих предметних ситуаціях установки та поведінкові акти, які за своєю суттю ще не є соціальними. Більш високий рівень потреб (наприклад, у спілкуванні з іншими) змушує індивіда керуватися груповими, отже, хоча й примітивними, але за суттю вже соціальними установками. Наступний рівень потреб пов'язано з участю у певній соціальній сфері діяльності. На цьому рівні відбувається вироблення базових соціальних установок. І лише вищий рівень потреб, який пов'язаний у людини з усвідомленням власної приналежності не до певної діяльнісної сфери, а в цілому до суспільства, культури, людства, формує у людини вершину ієрархії установок, а саме, ціннісні орієнтації, та відповідну їм ціннісну поведінку [20, с. 93].

До обговорення ціннісних понять долучилися дослідники з таких наукових галузей, як філософії, психології, педагогіки, політології, соціальної психології. Так, І. Бех, М. Головатий, Г. Дубчак, В. Козаков, М. Рокич, П. Таланчук, Я. Щепанський розглядають **цінності** як ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які усвідомлюються як основа для сенсу та мети життя. **Ціннісні орієнтації** – як соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особи, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надаючи сенс і напрям особистим позиціям, поведінці, вчинкам.

Згідно з **класифікацією** Е. Носенко цінності поділяють на: **1) абсолютні** – здоров'я, любов, дружба, правда, справедливість, гідність, свобода, чесність; **2) національні** – патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності; **3) громадянські** – права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага закону; **4) сімейно-родинні** – подружжя

вірність, турбота про дітей, стосунки у сім'ї, пам'ять предків; **5) особистісні** – цілеспрямованість, толерантність, стійкість тощо.

Унаслідок військових дій, масової загибелі людей, втрати членів сім'ї, стресу, втрати домівок, переселення на нову територію, потрапляння в нове соціальне середовище, постійної агресивної інформаційної пропаганди з боку Російської Федерації, перебування у спотвореній і викривленій „зомбі реальності”, яку поки що не можуть перебороти українські інформаційні ресурси, відбулася деформація масової свідомості частини жителів Сходу України та як наслідок – викривлення цінностей та ціннісних орієнтацій дітей і молоді, особливо національних, громадянських, особистісних. Одним словом, населення та молодь прифронтової зони передусім втратила сенс життя та зрозуміле майбутнє; ідентичність у належності до українського суспільства, держави та нації; віру у свободу й справедливість; можливість ненасильницького, толерантного вирішення проблем тощо [4].

Разом з тим, переконані, що період конфлікту (війна на Донбасі) та кризи необхідно розглянути з точки зору ресурсу для необхідних позитивних змін у суспільстві.

У працях сучасних українських дослідників В. Андрущенко, М. Коноха, В. Корженка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лугового, В. Лутая, І. Радіонової висвітлюється проблема національно-патріотичного виховання з філософсько-антропологічними акцентами. Учені зазначають, що виховання – це необхідна форма вдосконалення особистості, яка ґрунтується на основі засвоєння нею матеріальних і духовних пластів культури, це потужний чинник формування національної еліти та цінностей державотворення. У процесі виховання засобами переконання, стимулювання, спонукання утверджуються та посилюються суспільно значущі цінності та ціннісні орієнтації.

Ми повністю підтримуємо думку учасників парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: „Ціннісні орієнтації сучасної української молоді”, що формування системи ціннісних орієнтацій молоді має отримати більш практико-орієнтований характер на основі урізноманітнення форм

роботи з молоддю щодо виховання самостійної, відповідальної особистості за власне життя та життя країни, активного члена громадянського суспільства. Адже молодь і є тією соціальною групою, яка вирішальним чином визначає зміст та характер майбутнього, акумулює у собі перспективні тенденції суспільного розвитку [12].

У Старобільській ЗОШ II-III ст. № 4 (Луганська область) станом на 08.02.2017 року навчається 310 учнів, 38 з них – прибули з зони АТО. Безумовно, ці діти потребують соціально-педагогічної підтримки та супроводу процесу формування їх ціннісних орієнтацій. Вважаємо, що в умовах спільного проживання дітей ВПО та дітей прифронтової зони проблеми їх становлення потрібно вирішувати комплексно.

Таким чином, проблема формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді у стресових ситуаціях на депресивній території Сходу нашої країни є актуальною та потребує ґрунтовного дослідження.

1.2. Сутнісна характеристика діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони

Ми з впевненістю можемо віднести до „групи ризику” учнів ЗОШ прифронтової зони. Особливістю є те, що вони знаходяться під впливом об’єктивно небажаних чинників, які можуть спрацювати чи ні. Внаслідок цього соціально-педагогічна робота з ними потребує комплексного підходу з метою нівелювання несприятливих чинників і створення умов для оптимального їх розвитку.

Ситуацію, у якій опинилися школярі, розглядаємо як складну життєву ситуацію. Для них характерні низька соціальна активність, страх перед майбутнім, нереалістичність професійної орієнтації, недостатність комунікативних навичок для адекватних соціальних контактів. Переконані, що важливою складовою роботи з дітьми, які на собі відчували конфлікт та його наслідки, є їх соціально-педагогічна підтримка.

Будь-які військові дії завжди супроводжуються переміщеними особами – мирним населенням, яке намагається покинути зону бойових дій. Значна частина дітей-переселенців перебувають на території Луганської та Донецької областей, що контролюється Україною. Потенційно ми маємо частину людей, які за можливого повернення нестимуть на ту територію ідентичність та цінності, які будуть закріплені у їх свідомості за час війни. Саме тому, соціальний педагог (як організатор і координатор цього процесу) має зосередити свою увагу на формуванні цілісної особистості, здатної не лише адаптуватись до нового колективу, але й виступити у майбутньому провідником українських інтересів на Донбасі, одним із дієвих заходів майбутньої його реінтеграції. Характерно те, що сьогодні діти війни – це покоління, яке лише проходить етап соціалізації, етап формування внутрішнього „Я” і майбутнього зовнішнього, колективного „Ми” [4].

Л. Потапчук наголошує, що вступаючи у світ дорослих відносин, учнівська молодь засвоює загальнолюдські духовні цінності, виробляє власне ставлення до них, формує власні погляди та переконання. Від того, наскільки правильно буде вибрано напрямок у розвитку й становленні особистісної зрілості, залежатиме усвідомлення себе як „Я”, для якого характерна здатність самостійно й свідомо ставити перед собою мету власної діяльності, передбачати її результати. Останню автор розглядає як єдиний процес мотивації й цілепокладання [13, с. 4].

Науковці соціальної педагогіки (С. Архипова, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик), постійно наголошують, що завданням соціального педагога в школі є підтримка учнів, які потребують допомоги. Ситуація, яка об’єктивно порушує життєдіяльність, звичні внутрішні зв’язки, може призвести до психічної травматизації й ускладнює або унеможлиблює реалізацію внутрішніх стимулів (мотивів, прагнень, цінностей). Ми переконані, що учнівська молодь прифронтової зони найбільше потребує соціально-педагогічного та психологічного супроводу, бо вони – майбутнє цього регіону. Вони знаходяться на порозі вступу у нове, доросле життя. За великим

рахунком, майбутнє життя сьогоднішніх школярів залежить від кваліфікованої й вчасної допомоги з боку дорослих, які повинні прикласти максимум зусиль для того, щоб сучасні школярі стати гідними громадянами держави, патріотами свого регіону, які зможуть зробити свій рідний край політично й соціально-економічно стабільним.

Вважаємо, що основоположними **принципами** діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів мають бути:

– принцип взаємодії – цілеспрямована постійна співпраця соціального педагога з іншими працівниками навчального закладу; створення соціопедагогічного середовища в навчальному закладі; налагодження зв'язків і координаційна діяльність з усіма соціальними інститутами, які займаються питаннями допомоги школярам;

– принцип особистісно зорієнтованого підходу – гуманне ставлення до особистості; повага прав і свобод учня й педагога; сприяння саморозвитку й соціалізації особистості, заохочення її творчої самореалізації;

– принцип позитивного сприйняття особистості – прийняття дитини й дорослого такими, якими вони є; пошук у кожній особистості позитивних якостей, спираючись на які, можна сформувати інші, більш значущі властивості особистості: оптимізм і віра в можливості й здібності особистості; формування підготовленості учнів до неприйняття негативних проявів дійсності;

– принцип конфіденційності – установлення стосунків відкритості, упевненості в надійності отриманої інформації; збереження професійної таємниці в стосунках соціального педагога й учнів, батьків, учителів [19, с. 23].

Проведений теоретичний аналіз проблеми формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони дозволяє сформувати початкову *концепцію*, що визначає наукові орієнтири в розробці технології соціально-педагогічної діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони в умовах гібридної війни. Концептуальне положення визначає, що діяльність соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони полягає

в єдності організації соціального досвіду учнів і соціально-педагогічної підтримки його. Соціально-педагогічна діяльність має таку структуру: мета, завдання, зміст, технології, взаємозв'язок яких обумовлює характер її впливу на ефективність.

В умовах пропаганди та військового конфлікту діяльність шкільного соціального педагога спрямовується на допомогу молодій людині виробити стійкий імунітет проти вкрай згубного інформаційного впливу через власний український імператив. Потрібно позбутися, при чому назавжди, комплексу національної меншовартості по відношенню до росіян.

1.3. Діагностування сформованості ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони

Соціально-педагогічний експеримент щодо формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони реалізовувався у Старобільській ЗОШ II-III ст. № 4. Зауважимо, що в межах роботи ми працювали з учнями 8-10 класів (126 осіб). У 2015-2016 н.р. нами було впроваджено в практику цієї школи форми і методи соціально-педагогічної підтримки підлітків, завдяки чому вдалося підвищити самооцінку учнів, їх впевненість у власних силах та орієнтувати на саморозвиток. У 2016-2017 н. р. ми продовжили працювати й поставили завдання допомогти учням у процесі формування їх ціннісних орієнтацій.

У зв'язку з тим, що учні перебувають у прифронтовій зоні, зазнають впливу різноманітних інформаційних атак, відвідують територію, тимчасово непідконтрольну Україні, що призводить до зростання ризику формування у дітей цінностей та поглядів держави-агресора, ми проведено анкетування щодо розуміння учнями поняття патріотизму як однієї з найважливішої цінності особистості (Додаток А, п. 1).

Проаналізувавши отримані дані, ми відзначаємо, що 35% опитаних учнів не змогли дати точної відповіді щодо власного розуміння патріотизму, 89 % не

з змогли назвати більше п'яти якостей, якими повинен володіти патріот України. У більшості сімей опитаних (59%) не святкують вдома українські свята. Отже, в учнів немає чітко сформованого уявлення щодо патріотизму, відсутні ґрунтовні знання про українські звичаї та традиції.

З метою дослідження особливостей ціннісних орієнтацій учнівської молоді Сходу України, ми скористалися першою частиною методики вивчення сформованості ціннісних орієнтацій Б. Круглова (адаптований і модифікований варіант методики М. Рокича) (Додаток А, п. 2). Пропонована методика дозволяє вивчити основні цілі людини, які відображають довгочасну життєву перспективу, те, до чого вона прагне зараз і в майбутньому за допомогою виявлення ступеня сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій (їхньої спрямованості) [14, с. 364].

Отже, переходимо до аналізу отриманих даних. Ми визначали ступінь сформованості механізму диференціації, тобто, уміння зробити ціннісний вибір. Про ступінь сформованості судять за „розмахом” балів, які школярі використовують для оцінок (учням було запропоновано поставити біля кожного пункту бали від 1 до 5 з огляду значущості). За цим показником ми виділили три групи обстежуваних. Перша група використовувала всі оцінки п'ятибальної шкали – 43%, що свідчить про сформованість механізму диференціації. Друга група користувалася тільки двома оцінками (34%) – механізм диференціації перебуває на початковій стадії формування. Третя група використовувала лише один бал (19%). До цієї групи ми віднесли також тих, хто не зміг дати оцінки (4%). Такий результат свідчить про несформованість диференціації (або відмову від участі в експерименті).

Одним з важливих показників, який дає уявлення про сформоване ставлення людини до тих чи інших цінностей, є її потреби. Ми виділили п'ять груп потреб: матеріальні (4, 8, 13 – номери потреб), потреби в безпеці (3, 6, 10), соціальні (міжособистісні) (2, 5, 15), потреби у визнанні (1, 9, 12), потреби в самовираженні (7, 11, 14) (Додаток А, п. 3). Відповідно до цієї класифікації учням було запропоновано проранжувати за ступенем значимості для них

п'ятнадцять потреб (напроти найважливішої поставити цифру 1, напроти наступної – цифру 2 й так далі до 15). Ми передбачали, що в першу п'ятірку буде віднесено найважливіші на цей момент потреби (їх було оцінено в три бали); у другу – менш важливі (два бали); в останню – потреби, які є неактуальними в цей момент (один бал) (максимальний бал кожної групи потреб – дев'ять). Опрацювавши отримані дані, ми отримали рангову й бальну шкали (Додаток Б).

Дані таблиці дозволяють зробити висновки, які, на нашу думку, є дуже несподіваними. Усупереч суспільній думці, що матеріальні потреби в сучасній молоді знаходяться на першому місці, виявилось, що таки на останньому. Провідною учні вважають групу потреб у безпеці. Очевидно, що на такий вибір впливає сучасна соціально-економічна та політична ситуація в державі. Друге рангове місце посідає група потреб у самовираженні, що ще раз доводить правильність наших наукових позицій щодо спрямованості школярів. Інакше кажучи, сучасні учні готові витримувати конкуренцію в майбутній трудовій діяльності за умови правильно побудованого навчально-виховного процесу, тобто, допрофесійної підготовки. Соціальні (міжособистісні) потреби на третьому місці. Потреби у визнанні – навпаки. Таку ситуацію пояснюємо відсутністю досвіду та індивідуальними особливостями опитаних, але в контексті нашого дослідження ця обставина суттєвої ролі не відіграє.

Таким чином, вважаємо, що соціальне виховання у загальноосвітній школі прифронтової зони є найважливішим, оскільки може стати знаряддям прискорення переходу суспільства до нових цінностей і стабілізації суспільного розвитку.

РОЗДІЛ 2

РОЗРОБКА Й УПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ПРИФРОНТОВОЇ ЗОНИ

2.1. Теоретичне обґрунтування та розробка соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони

Поняття „соціально-педагогічна технологія” з'явилося у 90-х роках минулого століття у зв'язку із становленням соціальної педагогіки як науки. На підставі аналізу різних підходів до визначення технології соціально-педагогічної діяльності у малій енциклопедії соціального педагога визначено, що технологія соціально-педагогічної діяльності – це практична діяльність соціального педагога, яка характеризується раціональною послідовністю використання найрізноманітніших засобів, методів для досягнення результатів [11].

У попередньому розділі ми дійшли висновку, що учні прифронтової зони зазнають впливу різноманітних інформаційно-пропагандистських атак, відвідують територію, тимчасово непідконтрольну Україні, що призводить до зростання ризику формування у дітей хибних цінностей та поглядів. Ми нарешті маємо чітко усвідомити, що порожнина в мізках і душі заповнюється чужими ідеями та цінностями так само, як на незасіяному полі проростає бур'ян. А щоб позбутись його, треба докласти неабияких зусиль. Й якщо свідомість певної дорослої частини громадян нашої країни вже не підлягає впливу, а керується набутими раніше знаннями й досвідом, то підростаюче покоління ще можна навчити любити свою Батьківщину по-справжньому [7].

Отже, *метою* пропонованої соціально-педагогічної технології є формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони (Додаток В).

Протягом соціально-педагогічного експерименту учні разом з соціальним педагогом знаходять відповідь на Шевченкове „Хто ми? Чий сини та доньки?

Яких батьків?” Знання свого родоводу, історичних та культурних надбань предків необхідне не лише для формування національної самосвідомості, але й для використання кращих традицій в етнонаціональній практиці сьогодення. Людина – це частка єдиного цілого, яким є народ. Любов до рідного краю, повага до батьків, знання свого родоводу є джерелом, що живить патріотизм молодій людині, її любов до Батьківщини.

Прогнозуємо, що упровадження даної соціально-педагогічної технології допоможе вирішити наступні завдання:

1. Виробити правила толерантної поведінки, серед яких: дотримання пріоритетів національних, культурних і світоглядних цінностей та виховання у школярів поваги не лише до представників інших рас, народів, релігій і культур, але й до титульної нації.

2. Створити відповідні соціально-педагогічні умови для становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин.

3. Мотивувати учнів ЗОШ прифронтової зони до активної участі у процесі влаштування власного самостійного життя.

Аби не розгубитися у цьому жорстокому і небезпечному світі, школяреві потрібно бути психологічно стійким та мати чітку систему життєвих цінностей. На думку Г. Почепцова, українського фахівця-теоретика у сфері інформаційних війн, головними збудниками війни світоглядів є предмети культури [2]. Тобто, сьогодні молода людина повинна бути готовою робити вибір, ціннісний вибір, який, звичайно, залежить від її власної ієрархії цінностей.

Ми, дорослі, зобов'язані допомогти молодій людині виробити стійкий імунітет проти цього вкрай згубного впливу через власний український імператив. Потрібно позбутися, при чому назавжди, комплексу національної меншовартості по відношенню до росіян.

Патріотизм є позаполітичним і виявляється через служіння народу та любов до Вітчизни, а не до влади та державного устрою. Патріотом є та людина, яка любить свою Вітчизну, шанує її історію, здатна перейматися проблемами, що існують у суспільстві та долею співвітчизників, а головне – працювати на зміцнення держави, бути справжнім захисником своєї Батьківщини.

Таким чином, *зміст* соціально-педагогічної технології щодо формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони реалізується у три етапи шляхом соціально-педагогічної підтримки та супроводу.

А. Капська стверджує, що форма виступає способом організації змісту роботи, унаочненням певних способів організації соціальної роботи, зокрема педагогічної підтримки. Завдяки формам методи наповнюються конкретним змістом педагогічної підтримки, тому форми і методи необхідно використовувати у взаємодії, оскільки форми пов'язані з методами [6].

Найбільш оптимальною формою соціально-педагогічної підтримки підлітків, на нашу думку, є групова, коли учні працюють разом для досягнення поставленої мети чи для виконання завдання. Перед людиною відкривається можливість побачити себе очима інших. Це взаємодія дорослих (соціального педагога, психолога й інших учасників соціально-педагогічного процесу) та групи учнів. Висока активність школярів у роботі дає змогу вирішувати проблеми їх самовизначення (формування адекватної самооцінки, ціннісних орієнтацій, соціально-відповідальної поведінки).

Переконані, що колективна бесіда – діалогічна взаємодія, яка припускає реалізацію інформативної (передача і прийом інформації), регулятивно-комунікативної (вплив на поведінку учасників спілкування), афективно-комунікативної (вираження та передача емоцій і переживань) функцій спілкування. Головне – спонукати учнів до оцінювання подій, вчинків, явищ суспільного життя, сформувавши у них відповідне ставлення до них. Визначальними в бесіді є факти (вчинки окремих осіб чи колективні дії, будь-яке явище, моральне правило, узагальнений літературний персонаж тощо).

Форма їх подання повинна підштовхувати учня до роздумів, пошуку, відповідних висновків і переконань.

Перший етап нашого експерименту передбачає *формування толерантності в учнівському середовищі*. Нами буде організовано роботу клубу „Шлях до порозуміння”.

У діяльність клубу ми запровадимо наступні *форми та методи*:

- тренінгові заняття („Назустріч толерантності”, „Толерантність врятує світ”);
- психологічні практикуми („Це стосується кожного”, „Коли різниця не важлива”);
- хвилини спілкування, які передбачають обговорення уявлень учнів про суспільство, ідентичність, унікальність та взаємопроникненість культур, дискримінацію, права людини тощо;
- діагностику комунікативної толерантності (за В. Бойко);
- написання творів-роздумів „Що для мене означає „примирення?”;
- тематичну підсумкову дискотеку „Яке призначення людини? Бути нею!”.

Для вирішення другого завдання (другий етап) – *виховання патріотизму через український імператив* – ми організуємо конкурс „Ким і чим ми можемо пишатися” щодо пошуку українського імперативу у всесвітній павутині та *інформаційну зустріч для учнів, батьків та педагогів* на тему „Завдання Збройних Сил України” (важливо, щоб зустріч проводили командири підрозділів, бо населення краще сприймає інформацію, якщо вона від керівництва).

Й, нарешті, останнє завдання (третій етап), яке ми маємо вирішити – це *організація особистісного проектування*, в основі якого лежить *проект соціально-професійного зростання в межах актуального та потенційного майбутнього*.

Коротко опишемо проектування як сучасну технологічну форму розвитку школяра. Проектування спонукає учня до освоєння способів діяльності,

затребуваних у реальному житті. У цьому випадку йдеться про технологічні способи діяльності, учень складає покроковий план дій і втілює його, створюючи робочі слайди чи малюнки, схеми (готується до презентації). Потім аналізує отриманий результат і шлях, що привів до нього, відзначає важливі моменти співробітництва на цьому шляху й готує кінцевий проект для зворотного зв'язку: відгуки, оцінки, поради й запити однокласників, друзів, батьків, усіх тих, кого залучено до середовища, у якому він просуватиме проект свого соціального становлення [8, с. 48]. Ми запровадимо ділову гру – презентацію проекту „Мій життєвий шлях – крок за кроком” із запрошенням батьків, друзів, педколективу.

Отже, прогнозуємо, що у *результаті* запровадження розробленої соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони у школярів буде: сформовано навички толерантної поведінки; започатковано формування діяльного громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави; мотивовано до активності у процесі влаштування власного самостійного життя.

2.2. Упровадження розробленої соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів у практику загальноосвітньої школи прифронтової зони

Виявивши та проаналізувавши соціально-педагогічну проблему: учні ЗОШ Сходу України перебувають у прифронтовій зоні, зазнають впливу різноманітних інформаційно-пропагандистських атак, відвідують територію, тимчасово непідконтрольну Україні, – стверджуємо, що це призводить до зростання ризику формування у дітей хибних цінностей та поглядів. Молодій людині важко зорієнтуватися по життю, зокрема, через невизначеність майбутнього й неможливість його спрогнозувати та ймовірність загострення військового конфлікту і загрози занепаду регіону. Отже, ми впроваджуємо у практику Старобільської ЗОШ № 4 II-III ст. розроблену нами соціально-

педагогічну технології формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони.

Соціально-педагогічний експеримент тривав один рік (з січня 2016 року по січень 2017 року). Він передбачав три взаємопов'язаних етапи, загальною метою яких стало соціально-педагогічна підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони.

Перший етап передбачав формування та розвиток толерантної поведінки учнів. Ми відразу організували роботу клубу „Шлях до порозуміння” (Додаток Г). Учасники: учні 8-10 класів Старобільської ЗОШ II-III ст. № 4. На засіданнях клубу разом працювали та спілкувалися і місцеві школярі, і діти, які є вимушеними переселенцями. Девіз клубу: „Привчи свій розум до сумніву, а серце до терпимості!”

У результаті активної участі у *тренінгових заняттях та психологічних практикумах* учні зрозуміли, що для того, аби бути толерантним, слід переглянути власні життєві принципи. Тільки та людина є толерантною, яка може уявляти себе на місці інших людей, відчувати те, що відчувають вони.

За допомогою *хвилин спілкування* разом ми дійшли висновку, що толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та приводить від культури війни до культури миру. Інший, незрозумілий, новий – це не значить поганий, неприйнятний або чужий. Важливе психологічне перетворення чужого на іншого, й не просто іншого, а саме тим і цікавого.

Червоною ниткою майже через усі *твори-роздуми* „Що для мене означає „примирення?”” пройшла думка, що світ неможливо утримати силою – його можна лише досягти розумінням.

Музичні композиції для *тематичної дискотеки* „Яке призначення людини? Бути нею!” підбирали так, щоб викликати лише позитивні емоції, а в перервах між піснями дискжокей проголошував афоризми про успіх, щастя, гідність, емпатію, доброту типу: Бажаємо, щоб наші серця наповнювалися духовними чеснотами, щоб у наших домівках панували мир, злагода та любов.

Головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування у особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції. Тому *другий етап* експерименту спрямовано на патріотичне виховання учнів. Ми спланували, що можемо досягти цієї мети за допомогою *насичення життя учнів українським імперативом*, під яким ми розуміємо наші українські пісні, фільми, ЗМІ, продукти, наша історія, традиції, наші видатні українці та інше. Тобто, все те різноманітне українське, що дає можливість людині пишатися Батьківщиною, спонукає діяти, аби укріплювалася наша держава.

Ми оголосили *конкурс* „Ким і чим ми можемо пишатися” щодо пошуку українського імперативу у всесвітній павутині, метою якого є використання мережі Інтернет, популярного ресурсу серед учнівської молоді, як засобу виховання українця. Учні отримали завдання протягом двох тижнів шукати в Інтернеті цікаві, сучасні, якісні, українські „продукти” (фільми, музика, товари, послуги, люди, інформаційні ресурси, розваги тощо). Свої знахідки учні приносили до соціального педагога. Протягом тижня працювало журі з числа батьків, вчителів, учнів та військовослужбовців. Зазначимо, що учні старанно та відповідально попрацювали. Загальний висновок, який вони зробили: сотні видатних українців були і є творцями світової історії; митці, науковці, волонтери, композитори, спортсмени, актори та письменники – завдяки їм кожен із нас за кордоном або просто у себе вдома з гордістю може сказати: Я – українець. Немає сумніву в тому, що Україна – велична країна! Журі після тривалих обговорень оголосило наступні номінації:

1. ІТ-сфера (ЕРАМ Україна – найбільша ІТ-компанія країни);
2. Спортсмени (Українські Отамани – команда боксерів);
3. Українське кіно („Гетьман” – український історико-драматичний фільм, знятий Валерієм Ямбурським за однойменним романом Віктора Веретенникова);
4. Медицина (Борис Годуров, професор, заслужений лікар України, член-кореспондент НАМНУ, директор Інституту серця);

5. Музика (Океан Ельзи – український рок-гурт, вокалістом гурту є Святослав Вакарчук);

6. Державне підприємство (Державне підприємство „Антонов” – український авіабудівний концерн, що об'єднує конструкторське бюро, комплекс лабораторій, експериментальний завод та випробувальний комплекс, для розробки та сертифікації літаків);

7. Герой АТО (підполковник Денис Матюшко).

Далі один раз на тиждень ми разом з учнями переглядали та обговорювали відео, фільми, слухали музику тощо (Додаток Г).

Інформаційна зустріч для учнів, батьків та педколективу на тему: „Завдання Збройних Сил України” провів офіцер Цивільно-військового співробітництва ЗСУ, де було акцентовано, що головним завданням участі Збройних Сил України під час проведення антитерористичної операції є захист життя, добробуту і спокою українських громадян, а також територіальної цілісності, свободи та незалежності нашої держави.

Третій етап нашої роботи передбачав організацію особистісного проектування, в основі якого лежить проект соціально-професійного зростання в межах актуального та потенційного майбутнього.

На уроці інформатики учні готували схеми та таблиці для презентації їхніх проектів. Учні було розподілено на групи. За кожною групою закріпили вчителя, завданням якого було за потребою допомогти учневі в підготовці проекту „Мій життєвий шлях – крок за кроком”. Зазначимо, що на цьому етапі важливе значення відіграють уміння школяра працювати самостійно. Проект розробляє кожен учень індивідуально, тому що в ньому відображено саме його життєвий шлях. Ми модифікували технологічну схему проектування й презентації проекту В. Матвієвського, яку запропонували підліткам для орієнтиру під час роботи над проектом (Додаток Д).

З метою допомоги учням у процесі проектування їхнього життя класний керівник використав ділову гру „Розмова із зміною позиції”. Учням було запропоновано вести із собою внутрішній діалог з приводу проблеми

проектування, при цьому по черзі „перебуваючи” в різних рольових позиціях: реаліста, фантазера й скептика. Причому зміна позицій супроводжується реальним фізичним переміщенням до певної точки простору. Десять хвилин внутрішнього діалогу доволі часто приводять до знаходження несподіваного вирішення проблеми. До речі, для того, щоб змінити ставлення до якої-небудь фруструючої проблеми, корисно застосовувати техніки нейролінгвістичного програмування („Розподіл екрану”, „Маятник”, „Лист у валізу” [9, с. 165]).

Виходячи з того, що проектуванням учні займалися в основному вдома, батьки отримали завдання вести карту спостережень (Додаток Е). Самостійне проектування учнями майбутнього життєвого шляху відбувалося паралельно з проведенням соціальним педагогом з ними тренінгу формування адекватної самооцінки та впевненості.

Матеріал для тренінгу було знайдено в практичному курсі „У пошуках свого покликання”, розробленому Л. Мітіною. З усіх запропонованих занять цього курсу ми обрали лише ті, які спрямовано на формування позитивної самооцінки та розвиток упевненості в собі (Додаток Є).

Презентація проекту проходила в кілька етапів протягом тижня (залежно від кількості учнів, але за один раз не більше п’яти), час для презентації – сімдесят хвилин. Для ефективності роботи учням було запропоновано скористатися алгоритмом підготовки презентації, власне презентації та аналізу презентації [8, с. 24] (Додаток Ж).

Кожен з учнів презентував свою роботу великій аудиторії, яка складалася зі школярів, педагогічного колективу, батьків. У процесі презентації відбувається реалізація таких значимих для підлітка характеристик, як необхідність відстояти власну думку, свої цілі й інтереси, необхідність творчої мобілізації власних сил.

Далі ми резюмували: ніяку людину, в принципі, нічому навчити не можна, якщо вона того сама не захоче. Нас приємно вразило, що 73% школярів власне майбутнє пов’язують з рідним містом, громадою, регіоном. Тому, якщо дорослі зацікавлені у тому, щоб такий людський ресурс розвивав регіон в

майбутньому, необхідно вже сьогодні створювати сприятливі політичні й соціально-економічні умови для молоді.

2.3. Аналіз результатів експерименту

Перевірка ефективності соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони є заключним етапом нашої дослідницької роботи.

Ми повторно запропонували учням відповісти на питання анкети щодо розуміння ними поняття патріотизму (Додаток А, п. 1). Відповіді учнів позитивно змінилися: 65% опитаних учнів дали точну відповідь щодо власного розуміння патріотизму (патріот – це дієвий громадянин, який готовий до досягнення високої культури взаємин); 79% змогли назвати більше п'яти якостей, якими повинен володіти патріот України (активність, любов до рідної землі, відповідальність, свобода, моральність тощо); 55% учнів відповіли, що їхня сім'я святкує державні та національні свята. Отже, після проведеного нами соціально-педагогічного експерименту учні усвідомлюють, що культура і духовність – це цивілізовані ознаки будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати.

Продовжуючи аналіз ефективності соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони, ми переходимо до даних, які характеризують життєві потреби учнів (Додаток А, п. 3). Респонденти, відповідаючи на питання опитувальника, розставляли акценти за ступенем значимості для них найважливіших життєвих потреб (у першу п'ятірку віднесено найважливіші на цей момент життєві потреби). Одержані дані після їх обробки представлено в Додатку 3.

Відомості, наведені в таблиці, свідчать про те, що потреби в безпеці залишаються на першому місці. Взагалі, потреби в безпеці й упевненості в майбутньому містять потреби в захисті від фізичних і психологічних потреб з боку навколишнього світу й упевненість у тому, що фізіологічні потреби

задовольнятимуться в майбутньому. Очевидно, що на такий вибір, як ми й зазначали раніше, впливає сучасна соціально-економічна ситуація в державі та в світі. На друге рангове місце знову учні поставили потребу в самовираженні, тобто, для них важливе значення в житті відіграє можливість самореалізації, вони прагнуть до розкриття сутнісних сил, до вільного саморозвитку. Разом з тим, необхідно відзначити, що соціальні (міжособистісні) потреби перемістилися з четвертого рангового місця на третє. Для учнів важливим стає усвідомлення того, як їх сприймає партнер по спілкуванню. На останньому місці залишаються матеріальні потреби. Це зовсім не означає, що учнів не цікавить їхнє матеріальне становище. Вони впевнені: якщо в цьому житті зможуть самореалізуватися, матеріальні потреби буде вирішено відповідно.

Діагностуючи особливості ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони, ми, як і до експерименту скористалися методикою вивчення сформованості ціннісних орієнтацій Б. Круглова (адаптований і модифікований варіант методики М. Рокича). Респондентам було запропоновано низку цілей, яких люди прагнуть досягти у своєму житті (Додаток А, п. 2) і які вони оцінювали за п'ятибальною шкалою в діапазоні від „значимі найбільшою мірою” (5 балів) до „не мають значення” (1 бал). Уміння робити ціннісний вибір сформовано у 87%; у 10% учнів такі вміння знаходяться на початковій стадії формування; й лише в 3% учнів ми фіксуємо несформованість умінь робити ціннісний вибір. Такий результат пояснюємо тим, що учні на запроваджених нами заняттях навчилися відрізнити істинні життєві цінності від „псевдоцінностей”.

Для наочності результати експериментальної роботи щодо сформованості ціннісних орієнтацій відображено у Додатку І.

Отже, учні у майбутньому бачать себе щасливими й успішними особистостями, професіоналами своєї справи. У них чітко виражено потреби в здійсненні професійного самовизначення, а в подальшому – в самореалізації. Тому звертаємося до дорослих: надайте можливість підростаючому поколінню самореалізуватися на мирній рідній землі.

ВИСНОВКИ

Проблема формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони є однією з ключових, оскільки система ціннісних ставлень особистості детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху, а отже безпосередньо визначає недалеке успішне чи неуспішне майбутнє Сходу України. У сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значимість і здатні задовольняти певні потреби людей. Цінності усвідомлюються як основа для сенсу та мети життя.

Ймовірно, сьогодні період військового конфлікту та кризи необхідно розглядати вже з точки зору ресурсу для необхідних позитивних змін у суспільстві.

За великим рахунком, майбутнє життя сьогоднішніх школярів залежить від кваліфікованої й вчасної допомоги з боку дорослих, які повинні прикласти максимум зусиль для того, щоб сучасні школярі стати гідними громадянами держави, патріотами свого регіону, які зможуть зробити свій рідний край політично й соціально-економічно стабільним.

Учні перебувають у прифронтовій зоні, зазнають впливу різноманітних інформаційних атак, відвідують територію, тимчасово непідконтрольну Україні, що призводить до зростання ризику формування у дітей цінностей та поглядів держави-агресора.

В умовах пропаганди та військового конфлікту діяльність шкільного соціального педагога спрямовується на допомогу молодій людині виробити стійкий імунітет проти вкрай згубного інформаційного впливу через власний український імператив. Потрібно позбутися, при чому назавжди, комплексу національної меншовартості по відношенню до росіян.

Нація, в якій нівелюються духовні цінності приречена на загибель і це лише справа часу. Тому в цих умовах дуже важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня підростаючого покоління, формування у нього

стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому.

Учневі прифронтової зони важко зорієнтуватися по життю, зокрема, через невизначеність майбутнього й неможливість його спрогнозувати та ймовірність загострення військового конфлікту і загрози занепаду регіону. Отож, ми впровадили у практику Старобільської ЗОШ № 4 II-III ст. розроблену нами соціально-педагогічну технології формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони.

Протягом соціально-педагогічного експерименту учні разом з соціальним педагогом знаходять відповідь на Шевченкове „Хто ми? Чиї сини та доньки? Яких батьків?“.

Упровадження розробленої нами соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони засвідчує: у школярів сформовано навички толерантної поведінки; започатковано формування діяльного громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави; учнів умотивовано до активності у процесі влаштування власного самостійного життя.

Нас приємно вразило, що 73% школярів власне майбутнє пов'язують з рідним містом, громадою, регіоном. Тому, якщо дорослі зацікавлені у тому, щоб такий людський ресурс розвивав регіон в майбутньому, необхідно вже сьогодні створювати сприятливі політичні й соціально-економічні умови для молоді.

Таким чином, завдання наукової роботи вирішено, гіпотезу підтверджено. Наразі проблема формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони є актуальною й потребує подальшого дослідження та розробки ефективних змісту і технологій інтеграції молоді східноукраїнського регіону в освітній, соціально-економічний та політичний простір України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Ф. Виховання волі і характеру : [підруч. для педагогів] / Г. Ф. Ващенко. – К. : Школяр, 1999. – 385 с.
2. Георгий Почепцов. Главный переносчик войны мировоззрений – это культура [Електронний ресурс] / Г. Почепцов. – Режим доступу : <http://projects.platfor.ma/georgii-pocheptsov/>
3. Дип С. Верный путь к успеху: 1600 советов менеджерам / С. Дип, Л. Сесмен; [пер. с англ. А. Суворовой]. – М. : Вече, Персей, АСТ, 1995. – 384 с.
4. Діти війни: дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uire.org.ua/doslidzhennya/1738/>
5. Зверева І.Д. Соціальна робота в Україні:[Навч. посібник] / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко : [За заг. ред. : І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової] – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
6. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи / А. Капська, О. Безпалько, Р. Вайнола. – К. – 2002. – 345 с.
7. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pedpresa.ua/119172-proekt-kontseptsiyi-natsionalno-patriotichnogo-vyhovannya-ditej-ta-molodi.html>
8. Матвиевский В. Я. Востребованность школьника или как стать ресурсным / В. Я. Матвиевский. – М. : БИФ „Инновац. образ.центр”, 2001. – 128 с.
9. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности : [2-е изд., стер.] / Л. М. Митина. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж : Изд-во НПО „МОДЭК”, 2003. – 400 с.
10. Оржеховська В. Посібник з самовиховання / В. П. Оржеховська, Т. В. Хілько, С. В. Кириленко. – К. : ІЗМН, 1996. – 192 с.
11. Основи соціально-педагогічної діяльності: навч. матеріали онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://pidruchniki.com/1097082742978/pedagogika/tehnologiyi_sotsialno-pedagogichnoyi_diyalnosti

12. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/136683.html

13. Потапчук Л. В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Л. В. Потапчук. – К., 2001. – 20 с.

14. Психологія і педагогіка життєтворчості : [навч.-метод. посіб.] / [ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]. – К. : ІЗМН, 1996. – 792 с.

15. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посібн. для практиків соціальної сфери / Л. А. Мельник та ін. ; за ред. Л. С. Волинець – К. : ТОВ „Видавничий дім „Калита”, 2015. – 72 с.

16. Себе зрозуміти, себе змінити / упоряд. : С. Максименко, О. Главник. – К. : Главник, 2006. – 128 с. – (Бібліотечка соціального працівника).

17. Соціально-педагогічна психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. – К. : Агентство „Україна”. – 2015. – 176 с.

18. Сухомлинський В. О. Людина – найвища цінність / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]; Т. 5. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 440 – 446.

19. Шишковец Т. А. Справочниксоциального педагога / Т. А. Шишковец. – М. : ВАКО, 2005. – 208 с.

20. Ядов В. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В. А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии : сб. ст. – М. – 1975. – С. 89–105.

Додаток А

Діагностувальний опитувальник

1. *Уважно прочитайте опитувальник і, дайте будь ласка, відповіді!*

Велике прохання до Вас: поставтеся до цієї роботи відповідально. Дякуємо!

- що Ви розумієте під „патріотизмом”?
- якими якостями повинен володіти патріот України?
- чи вважаєте Ви себе патріотом України?
- назвіть звичаї та традиції українського народу.
- чи святкують у Вас вдома українські свята?

2. *Нижче наведено список цілей, яких люди прагнуть досягти у своєму житті. Укажіть, які з них є для Вас цінними, значущими, поставивши біля кожного пункту бали від 1 до 5 (5 – найбільшою мірою, 4 – в основному значимі, 3 – важко сказати, 2 – децю значимі, 1 – не мають значення).*

- самостійність як незалежність у судженнях й оцінках;
- упевненість у собі (свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів);
- матеріальне забезпечення (відсутність матеріальних труднощів у житті);
- здоров'я (фізичне й психічне);
- задоволення (життя, сповнене розваг, приємного проведення часу);
- цікава робота;
- любов (духовна й фізична близькість із коханою людиною);
- свобода як незалежність у вчинках і діях;
- краса (переживання прекрасного в природі й мистецтві);
- гарні й вірні друзі;
- пізнання (можливості розширення своєї освіти, кругозору, інтелектуальний розвиток);
- щасливе сімейне життя;
- творчість (можливість творчої діяльності);

- суспільне визнання (повага людей, які вас оточують, колективу, товаришів);

- активне діяльне життя;
- рівність (братерство, рівні можливості для всіх).

3. *Перед Вами перелік найважливіших потреб людини. Спробуйте розмістити їх за ступенем значущості для себе, напроти найважливішої поставте цифру 1, напроти наступної за значущістю – 2 й так далі до 15. Під час роботи подумки проговоруйте фразу: „ Я хочу...”*

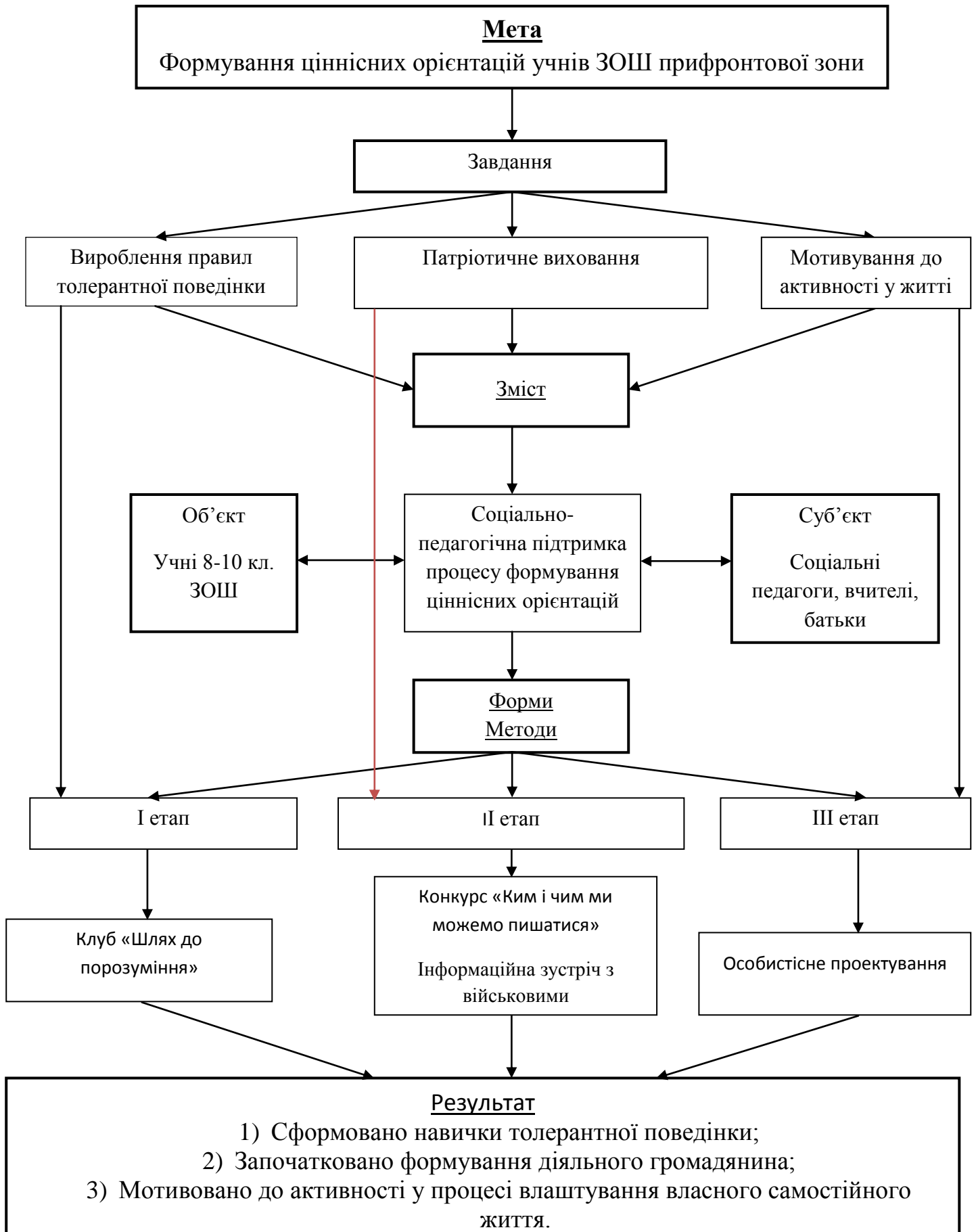
1. Заслужити визнання й повагу.
2. Мати теплі стосунки з людьми.
3. Забезпечити собі майбутнє.
4. Заробляти на життя.
5. Мати гарних співбесідників.
6. Закріпити свій статус.
7. Розвивати свої сили та здібності.
8. Забезпечити собі матеріальний добробут.
9. Підвищувати рівень майстерності.
10. Обходити неприємності.
11. Намагатися дізнаватися щось нове.
12. Забезпечити собі статус, вплив на інших.
13. Купувати гарні речі.
14. Займатися справою, яка вимагає повної віддачі.
15. Бути зрозумілим іншими.

Додаток Б
Відображення провідних потреб учнів

	Група потреб	Група опитаних	
		рангове місце	середній бал
1.	Матеріальні потреби	5	3,78
2.	Потреби в безпеці	1	8,71
3.	Соціальні (міжособистісні) потреби	3	6,57
4.	Потреби у визнанні	4	4,08
5.	Потреби в самовираженні	2	7,93

Додаток В
Соціально-педагогічна технологія формування ціннісних орієнтацій учнів
ЗОШ прифронтової зони

Додаток Г

Клуб „Шлях до порозуміння” (компакт диск)

Додаток Г

Сценарій соціально-педагогічного заходу

Тема: Ким і чим ми можемо пишатися?!

Тип заходу: тематичне свято.

Контингент, на який спрямований захід: учні ЗОШ прифронтової зони.

Обладнання: жовті і блакитні повітряні кульки, портрети видатних людей України, державна українська символіка, задрапіровані полотнища жовтого та синього кольору, плакат із назвою свята, мультимедійний проектор, ноутбук, екран, святковий одяг учнів та організаторів свята, українські страви.

Мета заходу: патріотичне виховання учнів шляхом використання українського імперативу.

Завдання заходу:

- розкриття можливості використання мережі Інтернет як засобу виховання українця;
- формування діяльного громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави;
- розвиток інтересу до здобутків сучасних українців;
- виховання національної гордості.

План заходу:

Вступна частина

У приміщенні на екрані демонстрація кліпу української рок-групи «СКАЙ» «Україно». <https://www.youtube.com/watch?v=dUpTjDqjQoo>

На сцену виходять двоє ведучих свята, декламують вірш:

*І сотворив Бог небо голубе,
Родючу землю і зелені трави,
Дніпрові води й жито золоте,
І райських птиць, що звуться солов'ями.
Людей чудових тут він оселив,
І дав їм мову, що в душі співає.
І вільний дух в серця їм поселив.*

І рай назвав цей – Українським краєм.

Слова-привітання та побажання від військовослужбовця.

Основна частина

Голова журі коротко розповідає про конкурс „Ким і чим ми можемо пишатися”, метою якого є використання мережі Інтернет, популярного ресурсу серед школярів, як засобу виховання українця. Учні протягом двох тижнів шукали український імператив у всесвітній павутині. Під українським імперативом розуміється наші українські пісні, фільми, ЗМІ, продукти, наша історія, традиції, наші видатні українці та інше. Тобто, все те різноманітне українське, що дає можливість людині пишатися Батьківщиною, спонукає діяти, щоб укріплювалася наша держава. Свої знахідки учні приносили до соціального педагога. Протягом тижня працювало журі з числа батьків, вчителів, учнів та військовослужбовців. Учні старанно та відповідально попрацювали. Загальний висновок, який вони зробили: сотні видатних українців були і є творцями світової історії; митці, науковці, волонтери, композитори, спортсмени, актори та письменники – завдяки їм кожен із нас за кордоном або просто у себе вдома з гордістю може сказати: Я – українець. Немає сумніву в тому, що Україна – велична країна!

Журі після тривалих обговорень оголосило переможців у наступних номінаціях:

1. ІТ-сфера (ЕРАМ Україна – найбільша ІТ-компанія країни);
2. Спортсмени („Українські Отамани” – команда боксерів);
3. Українське кіно („Гетьман” – український історико-драматичний фільм, знятий Валерієм Ямбурським за однойменним романом Віктора Веретенникова);
4. Медицина (Борис Годуров, професор, заслужений лікар України, член-кореспондент НАМНУ, директор Інституту серця);
5. Музика („Океан Ёльзи” – український рок-гурт, вокалістом гурту є Святослав Вакарчук);

6. Державне підприємство (Державне підприємство „Антонов” – український авіабудівний концерн, що об'єднує конструкторське бюро, комплекс лабораторій, експериментальний завод та випробувальний комплекс, для розробки та сертифікації літаків);
7. Герой АТО (підполковник Денис Матюшко).

Переможці отримують почесні грамоти та українські обереги.

Опис проведення фрагменту заходу

Бесіда за „круглим столом” на тему: Ми пишаємося українськими спортсменами.

Учні знаходяться у приміщенні. Обстановка звичайної перерви. Соціальний педагог виводить на екран сюжет про військові події на Сході України (https://www.youtube.com/watch?v=lfI14ld_Y4M 4.48-5.10).

Учениця декламує вірш „Ми не чекали цю війну”, написаний Аліною Малацковською, ученицею Підгорівської школи Старобільського району

Ми не чекали цю війну і не просили.

Жили собі, і мріяли, й навчались.

Та раптом закружляли чорні сили,

І навпіл вся земля розпалась.

На нас, як грім, війна зійшла,

Покрила смутком і туманом.

У кожен дім вона прийшла,

Смертельним поючи дурманом.

Дітей чимало зсиротила,

Залишила немало вдов,

Добра нікому не зробила

Та зруйнувала сотні доль.

Ми всі за мир на цій землі!

Ми хочем довго й мирно жити!

Дитинства хочемо собі!

В навчанні, а не в полум'ї, горіти!

Слова соціального педагога:

- Події останніх трьох років в Україні зробили її „популярною” в усьому світі. На підтримку нашого народу великі світу цього одягаються в кольори українського прапора. Охочих відвідати нашу країну збільшилося вдвічі, а то й утричі. За долею нашого народу слідкують тисячі й тисячі людей. Звичайно, сумно здобувати славу такою ціною і такими подіями, проте... стільки цікавого приховує в собі українська культура, її історія і сучасність. „Наприклад?” – запитаєте ви. Наприклад, спорт і спортсмени.

- Отже, тема нашої зустрічі „Ми пишаємося спортсменами України”. Серед відеороликів, які Ви запропонували для перегляду та обговорення, є відео виступу Олега Верняєва на Олімпіаді-2016 року. До речі для довідки: Олег Верняєв народився 29 вересня 1993 року у місті Донецьк, український гімнаст, олімпійський чемпіон і срібний призер Олімпійських ігор 2016, чемпіон світу зі спортивної гімнастики. Учасник Олімпійських ігор 2012. Перегляньмо разом(Включаємо відео): <https://prosport-ru.tsn.ua/sport/kak-vernyaev-prines-ukraine-pervoe-olimpiyskoe-zoloto-rio-692735.html>

- Скажіть, будь-ласка, які емоції викликало це відео у Вас? Будь-ласка, відповідайте за чергою та піднімайте руку.

Учні по черзі висловлюються.

Слова соціального педагога:

- Рятівною силою в нашому світі є спорт. Над ним, як і раніше, майорить прапор оптимізму, тут дотримуються правил і поважають супротивника незалежно від того, на чий стороні перемога.

- Чомусь склалося так, що ми звикли лише чути або читати якісь мотивуючі слова, цитати світових зірок спорту. Ми, звичайно їх любимо і поважаємо, але вони для нас такі недосяжні. А у нас є наші українські спортсмени, і ми ними пишаємося.

- Усі ви знаєте, що у нас тривав конкурс „Ким і чим ми можемо пишатися”. Ви одержали завдання протягом двох тижнів знайти в Інтернеті

цікаві, сучасні, якісні, українські „продукти”, тобто фільми, музику, товари, послуги, інформацію про видатних людей, інформаційні ресурси тощо

- Так от, журі серед великої кількості цікавого матеріалу на цю тему, виокремило номінацію „Спортсмени” („Українські Отамани”). Це напівпрофесійна боксерська команда, створена наприкінці 2012 року, виступає в боксерській лізі World Series Boxing (WSB). Головний тренер – Михайло Мельник.

- Отож, перегляньмо відео:

<https://www.youtube.com/watch?v=peyeFscN8iQ>
<https://www.youtube.com/watch?v=JrdDUDDW6A8>

- У мене питання: чи є ким пишатися?

Відповіді-роздуми учнів.

Слова соціального педагога:

- Ці перемоги – свідчення їхньої наполегливості, сили волі та характеру. Такі риси дуже важливі для кожної успішної людини, особливо в сучасному світі. Ми пишаємося українськими чемпіонами і вдячні, що власним прикладом вони прославляють нашу Батьківщину.

- Прошу Вас написати невеликий твір-роздум „Що для мене означає бути патріотом?” Ви маєте 10 хвилин. Хто бажає зачитати свої роздуми?

- Насправді, складно осмислювати такі абстрактні поняття, як любов, чесність, відданість, патріотизм. Бо незважаючи на те, що кожен з нас більш-менш розуміє їх значення, все одно вкладає в них щось своє. Це не речі, які можна побачити чи доторкнутися до них. Це щось невидиме, проте реально існуюче, те, що наповнює наше життя смислом, і тим самим робить нас людьми.

- Патріотизм виявляється тоді, коли життя людини, приносить благо її Батьківщині. Серед таких людей і розумні політики, і талановиті вчені, і видатні митці та спортсмени, а також кожен з нас. Ми вчимося, працюємо, будуємо, винаходимо, творимо, прикрашаємо, перемагаємо. Досягаючи успіху в життя, ми тим самим створюємо успіх цілої країни. Оце і є патріотизм. Сергій

Бубка, Валерій Лобановський, Олег Блохін, Лілія Підкопаєва, Ганна Безсонова, Яна Ключко – кожен із них по-своєму виявив свої патріотичні почуття до нашої країни. І таких дуже багато! І ми повинні гідно наслідувати такі приклади.

Далі учні разом з соціальним педагогом смакують українські бутерброди з трав'яним чаєм та в невимушеній обстановці обговорюють їхні проблеми та мрії. Фоном звучать українські композиції (А.Матвійчук „Я люблю свою Україну”<https://www.youtube.com/watch?v=HgXFLyXre68>,
<http://portal.lviv.ua/news/2016/12/15/top-ukrayinskih-pisen-2016-roku>)

Обґрунтування обраних соціально-педагогічних методів та засобів впливу.

Бесіда – діалог, розмова соціального педагога з учнями. Бесіда за „круглим столом” розглядається у виховній практиці як форма моральної освіти, громадянського виховання, форма організації всебічного обговорення.

Термін „круглий стіл” походить з середньовічних лицарських романів про короля Артура, де розповідається як на королівських банкетах лицарі сідали за круглий стіл, щоб не було суперечок з приводу того хто сидить на почесному кінці столу, а кому дісталось непочесне місце.

Вислів „сісти за круглий стіл” тепер означає почати доброзичливий обмін думками, миролюбні переговори. А також, що не менш важливо, рівноправність усіх учасників обговорення.

Далі свято продовжувалося й передбачало: вокальні та хореографічні номери; мистецькі конкурси; ведучі декламували вірш Володимира Сосюри „Любіть Україну”. Свято завершено рок версією гімну України https://www.youtube.com/watch?v=Y-O_SnccYfo

Дух теплоти, добра, гордості вирував в стінах школи.

Результат соціально-педагогічної діяльності: виховання національної гордості, патріотизму, започатковано й продовжено формування української громадянської ідентичності та ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ, розвиток інтересу до здобутків сучасних українців.

Додаток Д

Технологічна схема проектування й презентації проекту

1. Моя місія (девіз, емблема, вислів)	Які цінності автора відкриваються в проекті? Що може бути цікавим у проекті аудиторії?
2. Тема проекту (автор, термін реалізації проекту)	Чи є тема засобом реалізації мети?
3. Проектні завдання Мої цілі План проектної діяльності	Що потрібно, щоб виконати місію? Чого планую досягти в житті? Для реалізації місії й цілей зроблю: по-перше, по-друге... Які зміни в собі планую для досягнення мети? Етапи досягнення мети
4. Обладнання	Які засоби дозволять ефективно впливати на аудиторію?
5. Власне презентація	
6. Аналіз діяльності й висновки	Які мої ресурсні можливості було задіяно під час презентації проекту? Які труднощі було подолано? Які зміни відбулися у власній особистості з моменту роботи над проектом?
7. Відгуки про проект та презентацію	Вислови слухачів, рекомендації (кілька реплік)

Додаток Е
Карта спостережень для батьків

№	Зміст	Так	Ні	Конкретні приклади
11.	Чи проявляється інтерес під час виконання завдання?			
22.	У чому проявляється цей інтерес?			
33.	Чи ставить учень перед виконанням завдання мету?			
44.	Чи планує свою діяльність?			
55.	Чи самостійно виконує?			
66.	Чи помітили ви які-небудь зміни у Вашій дитині?			
77.	Чи змінилося Ваше ставлення до дитини? У чому саме?			
88.	Чи допомагаєте Ви під час виконання проектування?			
99.	Чи робить висновки старшокласник після виконання завдання?			

Додаток Є

Тренінг для учнів

Перше заняття „У мене все вийде”. Мета: відпрацювання прийомів упевненої поведінки.

Хід заняття

1. Привітання соціального педагога.
2. Актуалізація стану. Кольором описати свій стан.
3. Психотехнічна вправа „Налагодження піаніно”.

Усі сідають по колу, права рука кожного знаходиться на колінах того, хто сидить справа, а ліва – на колінах того, хто сидить зліва. Вимовляючи послідовно звуки „до” ,”ре”, ..., „сі”, передають плескання по колу, поступово збільшуючи темп. Грають гаму.

4. Вправа „Мої чесноти”

Інструкція ведучого: кидаючи по черзі один одному м’яч, будемо говорити про безумовні чесноти, сильні сторони того, кому кидаємо м’яча. Будемо уважні, щоб м’яч побував у кожного.

5. Рольова гра. „Приймальна комісія”.

Ведучий знайомить учасників з інструкцією: „Усі ви кудись вступатимете – до ліцею, коледжу, ВНЗ, оформлятиметеся на роботу. Пофантазуймо й уявімо, що для вступу не потрібно складати ніяких іспитів, а достатньо пройти співбесіду з приймальною комісією, яка вирішить, зараховувати вас чи ні. Приймальна комісія складатиметься з п’яти осіб. Інші намагатимуться пройти співбесіду. Подивимося, чи багатьом вдасться це зробити. Абітурієнт називає навчальний заклад чи підприємство, де він збирається навчатися (працювати). На підготовку відводиться п’ять – десять хвилин. На намагання пройти співбесіду – від п’яти до п’ятнадцяти хвилин.

Обговорюють поведінку й бесіду абітурієнта з комісією, а також дії (гру) членів „Приймальної комісії”.

6. Психотехнічна вправа „Футболіст”

Одному з учасників пропонують вийти в центр кола. Йому зав'язують очі, а приблизно за метр до нього кладуть надувний м'яч. Обертають „футболіста” на місці кілька разів, пропонують зробити кілька кроків і вдарити по м'ячу.

7. Актуалізація стану учасників.

8. Підсумки.

Схема проведення другого заняття „Немає проблем!” така:

1. Привітання соціального педагога, контакт очима з учасниками заняття.

2. Вправа „Комплімент”.

3. Вправа „Реклама товару”.

4. Рольова гра „Переконай батьків”. Групу розподілено на трійки: батько – мати – підліток. Завдання: провести обговорення з батьками, аргументовано переконавши їх в обґрунтованості професійних планів юнака.

5. Обговорення в колі.

6. Вправа „Піжмурки”.

7. Вправа „Як ти почуваєшся?”

8. Підсумок. Що сподобалося? Що ні? Що корисного для себе взяли?

Мета третього заняття тренінгу „Поговоримо про життєві цінності” полягає в осмисленні молодого людиною її життєвих планів. На четвертому занятті „На шляху до мети” було відпрацьовано навички подолання перешкод на шляху до досягнення мети. Останнє, п'яте заняття „Побажай мені щасливої дороги” допомогло отримати зворотній зв'язок для зміцнення самооцінки й актуалізації особистісних ресурсів одинадцятикласників.

Додаток Ж

**Алгоритм підготовки презентації,
власне презентації й самоаналізу презентації**

Підготовка презентації	Презентація	Аналіз презентації
1. Кому ти представлятимеш свій проект? опиши свого слухача.	1. Я вийду до дошки, повернусь обличчям до зали, посміхнуся й привітаю аудиторію. <i>Напиши привітання.</i>	1. Чи сподобалася тобі твоя презентація? Чи уважно слухали презентацію твого проекту?
2. Подумай, що у твоїй презентації буде найбільш цікавим для слухачів?	2. Потім я представляюся. Як? <i>Напиши назву свого проекту.</i>	2. Які питання тобі задавали? Як ти відповідав(ла)?
3. Склади план виступу, орієнтуючись на цікаві для слухачів моменти	3. Поясню цілі свого проекту. <i>Напиши свої цілі.</i>	3. Спробуй описати реакцію слухачів, коли була твоя презентація.
	4. Розповім про його зміст. <i>Виділи головну думку проекту.</i>	4. Над чим ще слід попрацювати, щоб презентація проходила успішно?
	5. Зроблю висновки. <i>Сформулюй висновки.</i>	5. Які проекти ти б хотів(ла) зробити й презентувати?
	6. Подякую слухачам за увагу. <i>Як саме ти це зробиш?</i>	
	7. Запитаю, чи є до мене питання, та охоче відповім на них.	

Додаток 3

Відображення провідних потреб учнів

Група потреб	Група опитаних	
	Рангове місце	Середній бал
Матеріальні потреби	5	3,36
Потреби в безпеці	1	8,92
Соціальні (міжособистісні) потреби	3	6,74
Потреби у визнанні	4	5,31
Потреби в самовираженні	2	7,99

Додаток I

Результати експериментальної роботи

Рис. 1.2 Ступінь сформованості в учнів уміння зробити ціннісних вибір

